

17. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. / Леся Українка. – К.: Наук. думка, 1975–1979. – Т. X. – 542 с.; Т. XI. – 478 с.; Т. XII. – 694 с.
18. Хоруженко В. А. Концепты «Война» и «Враг» в современной русскоязычной публицистике: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.01.10 «Журналистика» / В. А. Хоруженко. – М., 2010. – 162 с.
19. Шовковий В. Н. Содержание концепта «Bellum» в латинском историческом дискурсе [Электронный ресурс] / В. Н. Шовковий // Филология и литературоведение. – 2013. – № 12. – Режим доступа : [http : // philoiogy.snowka.ru/2013/12/632](http://philology.snowka.ru/2013/12/632) (24.04.2014).
20. Юсупова А. Ш. Военная лексика в татарско-русских и русско-татарских словарях XIX века / А. Ш. Юсупова // Актуальные проблемы естественных и гуманитарных наук. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2006. – С. 274–277.

Стаття надійшла до редакції 12.11.2014 р.

УДК 82.09

Роман Бубняк, Ганна Бубняк

*(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)*

ОСОБЛИВОСТІ ФРАНКОВОГО ДИСКУРСУ ПРО «ЗЕМЛЮ» ЗОЛЯ

Стаття присвячена розумінню особливостей Франкового дискурсу (системи міркувань) про «Землю» Золя. Спостереження І. Франка цілком підпорядковані тому, щоб проілюструвати думки про новаторство французьких реалістів і передусім – Золя. Дискурс І. Франка спирається на знання художніх текстів, літературно-критичних статей і природознавчих праць.

Ключові слова: мовлення, рецепція, текст, дискурс, літературна критика, критичний дискурс.

Роман Бубняк, Анна Бубняк. ОСОБЕННОСТИ ДИСКУРСА И. ФРАНКО О «ЗЕМЛЕ» ЗОЛЯ

Статья посвящена пониманию особенностей дискурса И. Франко (системы мышления) о «Земле» Золя. Наблюдения И. Франко полностью подчинены тому, чтобы проиллюстрировать размышления о новаторстве французских реалистов и в первую очередь – Золя. Дискурс И. Франко базируется на знании художественных текстов, литературно-критических статей и естественных трудов.

Ключевые слова: речь, рецепция, текст, дискурс, литературная критика, критический дискурс.

Roman Bubniak, Anna Bubniak. I. FRANKO'S UNDERSTANDING OF PECULIARITIES OF ZOLA'S DISCOURSE IN THE NOVEL «THE LAND»

The article is dedicated to Franko's understanding of peculiarities of Zola's discourse in the novel «The land». I. Franko tries to underline the novelty of the French realistic school and in particular Zola. Franko's discourse is based on Zola's literary works, literary articles and critics, and works about nature.

Key words: speech, text, reception, discourse, literary criticism, critical discourse.

Матеріал, який розглядається у статті, був уже об'єктом аналізу в руслі дослідження українсько-французьких літературних зв'язків в історико-літературному аспекті. Ми зосередилися на корпусі листів, рецензій, оглядових і проблемних статей Івана Франка,

кваліфікуючи їх як документи, що засвідчують різні прояви літературної рецепції і дискурсивної практики Івана Франка періоду з 1876 по 1905 роки.

Твори Е. Золя він брав для себе як письменника за «взірець», передусім його «експериментальний метод», а прізвище цього «натураліста» постійно ставив у ряд Діккенс – Теккереї – Бальзак – Флобер – Тургенєв – Толстой (варіанти розширювалися, але ці прізвища не мінялися). Такий ряд виконував функцію оцінного кліше [4, с. 98].

Творчість французького письменника була одним з елементів ферменту, що сприяв духовному зростанню І. Франка як людини. Ерудований гімназист і студент «читав досить багато, хоч без вибору», до 1876 року не знав нічого про Е. Золя, який уже друкувався в «Вестнике Европы» (комплект цього журналу був у бібліотеці «Академічного кружка»).

На переломі 80–90-х років ХІХ ст. в літературно-критичному дискурсі І. Франка сталися структурно-концептуальні зрушення. Концепт об'єктивізму перестає бути домінантним, а концепт науковості переосмислюється. Польською мовою в польській газеті «Kurjer Lwowski» у вступі до оглядів «З галузі науки і літератури» звучала засаднича теза: «Якнайширше розвинутий індивідуалізм і якнайтісніша єдність одиниць – такі два головні лозунги нашого часу, що, на перший погляд, суперечні, але по суті неминуче доповнюють один одного» [3, с. 145].

Застосований до аналізу літератури, цей лозунг спрямовував потік міркувань при зіставленні творів з життя селянства (Б. Пруса, Я. Каспровича, Е. Золя, Г. Успенського та ін.).

Ця теза всебічно й глибоко, з великим історичним екскурсом апробована в студії І. Франка 1891 року, відомій під назвою «Влада землі в сучасному романі» [3, с. 177]. У ній також конструктивно-евристичну роль відіграв досвід французького романіста, зокрема його «Земля».

Стаття написана по-польськи для польськомовного журналу «Mysl», що й зумовило її структуру та особливості аналізу одного твору Е. Золя в зіставленні з нарисами Г. Успенського. Для розуміння особливостей Франкового дискурсу (системи міркувань) про «Землю» Золя, необхідно звернути увагу на оригінальну термінологію і мотивацію задуму.

Назва статті польською мовою звучала так: «Potega ziemi w powiesci wspolczesnej». Це визначало нові акценти в читацькій установці: potega (потуга, потужність) містить інші конотації, ніж українське влада, а «powiesc», витоки якої Франко виводив з часів занепаду літератури в стародавній Греції і пов'язував зі зміною розповіді, оповіді (=нарації), більше відповідала суті справи, ніж роман (у західноєвропейській традиції – roman). У цій статті письменник значно розширив вступну частину за рахунок екскурсу в історію становлення великої епічної форми (6 сторінок тексту), яка відтворила історико-літературний контекст «Землі» Золя, а водночас – основу його дискурсу. Саме на цьому наголошено в преамбулі: «Та для кращого зрозуміння моїх подальших думок мушу передусім сказати декілька слів про те, що саме являє собою сучасний роман» [3, с. 176].

Цільова установка для активізації читачів формувалася і вказівкою на важливість предмета розмови: відтворення в тогочасній європейській літературі «відношення землі до людини», на думку І. Франка, – «одне з найцікавіших явищ», «тема жива та пекуча», яка порушує ряд «глибинних суспільних і загальнолюдських інтересів» [3, с. 176].

Спостереження І. Франка за еволюцією оповідної епічної форми і характеротворенням підпорядковані тому, щоб проілюструвати думки про новаторство французьких реалістів і передусім – Золя. Франковий дискурс спирається на знання художніх текстів, літературно-критичних статей і природознавчих праць. Характеристика сучасного йому роману була б бездоказовою, якби не було історичного та логічного підходу, підведення до нього. «Розуміння тієї істини, – твердив І. Франко ще до розгляду конкретних творів, – полягає у тому, що людина – це продукт свого оточення, продовження своїх предків, природи та суспільства, серед яких вона живе, що з усіма цими чинниками вона пов'язана безліччю нерозривних уз, – розуміння цієї правди та її втілення в романі є заслугою французьких реалістів: Бейля-Стендаля, Бальзака та його наступників – Флобера, братів Гонкурів і насамперед – Еміля Золя. Зусиллями цих могутніх талантів і великих критиків Сент-Бева і Тена рамки роману розширилися в небувалий досі спосіб. Водночас вони поглибили цей роман, удосконалили

метод творчості і разом вивели на шлях, передбачуваний Сервантесом, – а саме – на шлях суспільно-психологічних дослідів» [3, с. 180].

Наступні міркування І. Франка спрямовані проти буквалістського тлумачення основного концепту реалістів – правдивого зображення дійсності, проти ототожнення науки і літератури. Новий метод, пояснює, уточнюючись кілька разів, інтерпретатор французьких новаторів, – це метод, який «вимагає передусім правди, тобто змалювання дійсності такою, якою вона є, чи краще такою, якою її бачить поет крізь призму своїх здібностей, навичок і темпераменту» [3, с. 180]. Тричі думка аналітика повертається до слова «правда», щоб увиразнити його специфічне смислове наповнення. Йдеться про світосприйняття, про призму, яка зумовлює письменницьке бачення дійсності; про структуру цієї призми (здібності, навички, темперамент людини). Така логіка рішуче спростовує «об'єктивізм» письменника; керуючись нею, І. Франко формулює висновок: «Зовсім природно, що з погляду на такий стан речей сам собою відпадає закид, що його виставляли проти цієї школи, – рабське копіювання дійсності» [3, с. 180].

Через кілька років Каменяр відкине і поняття «школи» Золя, наразі він вдається до аналогії з малярством (Сезанн і Мане були друзями Золя), до здобутків психології (явище інтуїції), щоб ще раз повторити вихідну для аналізу роману «Земля» тезу, що «невмирущою заслугою» Еміля Золя є «справді геніальне втілення» єдності людини і середовища.

Другий розділ статті – це соціально-психологічна студія взаємин землі і людини у Франції безвідносно до особливостей художнього втілення цієї проблеми. Ця частина статті виконана в руслі російської реальної критики, проти принципів якої І. Франко через 8 років гостро виступатиме. Тоді ж буде полемізувати і з Ж. Леметром, з яким вже листовно сперечався Е. Золя про розуміння психологізму [2, с. 136].

У 1891 році І. Франко цікавиться концептуальною основою творчості на селянську тему і заразом теоретичним питанням «об'єктивізму» та «суб'єктивізму» в літературі кінця 80-х рр. XIX ст.

Конкретне зіставлення Г. Успенського і Е. Золя допомагає письменникові оформити, вербалізувати свої враження й оцінки. На його погляд, Г. Успенський як «справжній аскет», що «уникає всіляких гучних фраз, усілякої лірики», є «антиподом Золя, майстра ефектних відтінків і різних контрастів, хоч той також відкидає усяку фразу й ліричні вибухи» [3, с. 189]. Російський прозаїк є антиподом Золя ще й тому, що «французький реаліст буває завжди стисло об'єктивним, змальовує світ таким, яким його бачить сам, але ніде не виявляючи свого власного «я», Г. Успенський завше виступає на сцені сам, зі своїми думками, зі своєю тугою і журбою. Натомість спільною рисою обох цих митців є незвичайний хист проникнення вглиб життєвих явищ, хист мікроскопічного дослідження речей, аналізу, що не спинається ні перед чим» [3, с. 189].

І. Франко, подавши порівняльне судження про особливості стилю обох письменників, які мають хист глибоко проникати в сутність речей, просторо цитує Г. Успенського, переказує його думки. При цьому критик не приховує мети: він робить це, «щоб дати змогу читачам пізнати манеру писання цього автора та його твір» [3, с. 190].

Весь четвертий розділ статті виповнений власне соціологічним аналізом нарисів Г. Успенського, при спорадичному зверненні до «Землі» Золя як більше відомого галичанам-полякам твору. Завершується студія «влади землі над людиною» чи потужності землі у стосунках з людиною (як це впливає з польськомовного заголовку) категоричним оцінним висновком: «Твір Золя – це прекрасний мистецький роман, твір російського письменника майже не має мистецької вартості. Натомість щодо основних поглядів на селянське життя, то в цьому пункті обидва твори однаково не можуть нас задовольнити» [3, с. 194].

Спираючись на своє сприйняття творів і на власне розуміння заманіфестованої на початку статті важливості «загальнолюдських інтересів», І. Франко сформулює свої закиди обом авторам надто делікатно й аналітично. Щодо Золя він пише: «Ми відчуваємо, що геніальний спостерігач щось тут поминув, чогось недобачив...». А про Г. Успенського: «Погляд Г. Успенського – це погляд російських народників, які відкидають європейську цивілізацію...» А далі – категоричніше: «...геніальний французький автор показав, що він не прийнявся душею

селянина і що його погляд на селян помилковий...». «Ті особливі риси селянського життя, в яких Г. Успенський вбачає його ідеальну сторону, ми мусимо в великій мірі визнати за хиби [...] Всі ті речі суперечать ідеалу цивілізованого людства [...] Г. Успенський, приглядаючись до селянського життя з точки зору своїх народницьких доктрин, як і Золя, поминув у ньому якісь надто важливі риси...» [3, с. 195].

На підставі читання текстів Е. Золя І. Франко спочатку відзначив, що зображені ним селяни «не мають в собі й крихти поезії, не мають своїх пісень, переказів», а потім зробив логічний висновок: «Уже те, що французький народ на диво багатий прекрасною народною поезією, що він має безліч надзвичайно поетичних народних звичаїв і обрядів, доводить, що в цих селян є душа, що в світлі хвилини вона виходить за межі сили землі до сфери вищих і більш ідеальних устремлень» [3, с. 194].

Звичайно, це лише один з аргументів, які І. Франко використав безпосередньо в тексті статті. Очевидно, на його оцінки впливали фактори позатекстуального плану. Певне значення мало тут і те, що він з 1890 р. був активним членом Українсько-руської радикальної партії, яка орієнтувалася на заможніше і дещо освіченіше селянство. «Призма» І. Франка включала не формально-нормативне, а функціонально-естетичне розуміння мистецтва.

Відрадна активізація зацікавлень в Україні творами Е. Золя дуже характерна для розуміння дискурсу і факторів, які його формують. В Україні цією проблемою зайнявся блискучий знавець французької мови і літератури В. Г. Матвіїшин. Активізувалися українські дослідники поза межами України. М. Ласло-Куцюк спочатку у Варшаві (1977), а потім – у Бухаресті опублікувала статтю «Іван Франко і Еміль Золя» [1, с. 188–210]. Через два роки в Гамбурзі з'явилося ґрунтовне дослідження Бориса Глинського «Ivan Franko et Emile Zola. Une Etude de relations littéraires» [5].

Весь корпус матеріалів І. Франка свідчить про постійне і наростаюче зацікавлення творчістю французького письменника, що зумовлювало пошуки його творів, обов'язкове прочитування текстів однією з трьох мов – польською, російською, французькою, організацію перекладів по-українськи не просто резонансних у Європі, а потрібних, доступних для галицької освіченої публіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ласло-Куцюк М. Велика традиція. Українська класична література в порівняльному висвітленні / М. Ласло-Куцюк. – Бухарест: Критеріон, 1979. – 287 с.
2. Матвіїшин В. Г. Поетика французького натуралізму в літературно-критичній рецепції І. Франка / В. Г. Матвіїшин. – Львів: Світ, 1998. – 166 с.
3. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 28: Літературно-критичні праці (1890–1892) / [ред. Н. Є. Крутікова, С. В. Щурат; упоряд. та комент.: Н. Р. Мазепи та ін.]. – 1980. – 439 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / І. Я. Франко. – К.: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899) / [ред. Г. Д. Вервес, О. Н. Мороз; упоряд. та комент.: Ю. Л. Булаховської та ін.]. – 1981. – 595 с.
5. Hlynsky V. Ivan Franko et Emile Zola. Une Etude de relations littéraires. / V. Hlynsky. – Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1979. – 340 s.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2014 р.